

Mezopotamya Yerel Yönetimlerinde Kadının Rolü: Naqı'a/Zakütü Örneği

Dr. Nurgül ÇELEBİ | 0000-0002-8011-0132 | urgul.clb@gmail.com
Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Ankara,
Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

Öz

Asur (M.Ö. 2000-612), Mezopotamya'nın en büyük krallıklarından biri olarak sınırlarını genişletmiştir. Bu genişleme politikası, Asur İmparatorluğu'nun, aldığı bölgelerde istikrar ve güvenliği sağlamak için çeşitli stratejiler geliştirmesine olanak tanımıştır. Bu stratejiler arasında yer alan iskân politikası, krallığın kozmopolit bir kimlik oluşturmasına katkı sağlamıştır. Yeni alınan bölgelerdeki toplulukların şehirler arasında göç etmesi sonucunda kültürel bir mozaik oluşturulmuş ve aynı zamanda krallığa karşı potansiyel isyanların da önüne geçilmiştir. Bununla birlikte, genişleyen bir bölgeyi idare etmek her zaman kolay olmamıştır. Dolayısıyla Asur İmparatorluğu, yeni alınan bölgelerde bağlılığı sağlamak ve iç isyanları engellemek için çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Bu yöntemler arasında adé adı verilen belgelik yemini anlaşmalarının yapılması önem teşkil etmektedir.

Bu yöntemlerden bir diğeri ise alınan bölgelerde krallığa sadık valiler atayarak yerel yönetimler oluşturmaktır. Söz konusu yerel yönetimlerin kimi zaman krallıktan destek talep ettikleri bilinmektedir. Bu hiyerarşik yönetim biçiminde, Sealand yöneticisi Na'id-Marduk'un, kral Esarhaddon'un annesi Naqı'a/Zakütü'ya hitaben yazdığı bir mektupta, kraliçeden askerî destek talebinde bulunması dikkat çeken bir husustur. Hiyerarşik bir yapı içinde heterarşi biçiminde yorumlanabilen bu durum, kraliçenin otoritesini göstermenin yanında nadir örnekler arasındadır. Buradan hareketle, makalenin odak noktası kraliçe Naqı'a'nın askerî ve siyasî gücünün niteliğidir. Makalede Asur İmparatorluğu'nun hiyerarşik yönetim modelinde, bir kadının üstlendiği siyasî rol kraliçe Naqı'a özelinde ele alınmıştır. Böylece antik dönemin güç dinamiklerin ve Asur İmparatorluğu'nun iç işleyişi içerisinde kadınların statüsünü anlamak için bir perspektif sunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Asur, Naqı'a/Zakütü, Heterarşi.

Atıf Bilgisi

ÇELEBİ, Nurgül, "Mezopotamya Yerel Yönetimlerinde Kadının Rolü: Naqı'a/Zakütü Örneği", *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S. 1, Haziran 2024, ss.109-124. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577137>

The Role of Women in Mesopotamian Local Governance: The Case of Naqı'a/Zakütü

Dr. Nurgül ÇELEBİ | 0000-0002-8011-0132 | urgul.clb@gmail.com
Ankara University, Institute of Social Sciences, Philosophy and Religious Sciences,
Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

Abstract

The Assyrian Empire (2000-612 BC) expanded its borders as one of the largest kingdoms in Mesopotamia. This policy of expansion enabled the Assyrian kingdom to develop various strategies to ensure stability and security in the regions it acquired. Among these strategies, the settlement policy contributed to the formation of a cosmopolitan identity of the kingdom. The migration of communities between cities in the newly conquered regions created a cultural mosaic and also prevented potential rebellions against the kingdom. However, it was not always easy to administer an expanding territory. Therefore, the Assyrian Empire resorted to various methods to ensure the loyalty of the newly conquered regions and to prevent internal rebellions. One of these methods was the use of oaths of allegiance, known as adê.

Another method was to establish local administrations in the conquered regions by appointing governors loyal to the kingdom. It is known that these local governors sometimes demanded support from the kingdom. In this hierarchical form of administration, it is noteworthy that Na'id-Marduk, the ruler of Sealand, requested military assistance from the queen Naqı'a/Zakütü, the mother of the King Esarhaddon. This situation, which can be interpreted as heterarchy within a hierarchical structure, is one of the rare examples of the demonstration of the queen's authority. From this perspective, the article focuses on the nature of Queen Naqı'a's military and political power. The article analyses the political role of a woman in the hierarchical administrative model of the Assyrian Empire, with a particular focus on Queen Naqı'a. In doing so, it aims to provide a perspective for understanding the power dynamics of the ancient period and the status of women within the internal functioning of the Assyrian Empire.

Keywords: Mesopotamia, Assyria, Naqı'a/Zakütü, Heterarchy.

Citation

ÇELEBİ, Nurgül, "The Role of Women in Mesopotamian Local Governments: The Naqı'a/Zakütü Example", TÜRKAV Public Administration Institute Social Sciences Journal, Vol.4, No. 1, June 2024, pp. 109-124. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577137>

Giriş

Mezopotamya tarihinde, yerel yönetimlerin şekillenmesinde kadınların etkisi genellikle göz ardı edilir. Ancak, bu dönemdeki kadın figürlerin güçlü bir rol oynadığına dair belirgin kanıtlar bulunmaktadır. Özellikle Asur İmparatorluğu'nun genişleme ve yönetim politikaları, kadınların yerel ve kraliyet düzeydeki etkilerini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, Yeni-Asur kralı Seharib'in eşlerinden biri olan Naqı'a/Zakütü gibi belirli kadın figürleri, Mezopotamya'nın tarih sahnesinde önemli bir yere sahiptir. Naqı'a'nın, Asur krallarına doğrudan etki eden bir konumda bulunması ve hatta Sealand yöneticisi Na'id-Marduk'un, kraliçe Naqı'a'ya yazdığı mektupta askerî destek talep etmesi, kadınların Mezopotamya'daki yönetim dinamiklerinde kısıtlı olsa da zaman zaman belirleyici bir rol oynadığını açıkça göstermektedir. Bu makale, Naqı'a özelinde kadınların Mezopotamya'daki yerel yönetimlerdeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Her ne kadar Naqı'a ve onun gibi sayılı birkaç kadının, erkek egemen bir hiyerarşi içinde siyasî rol üstlenmiş olması istisna gibi görünse de söz konusu siyasî etkinin mahiyeti önem teşkil etmektedir. Çünkü bu durum nadiren de olsa kraliyet kadınlarının devlet yönetiminde etkin roller üstlenebildiklerini ve krallar üzerindeki etkileri sayesinde yönetimde yer alabildiklerini göstermektedir. Dolayısıyla Naqı'a örneğinde, devlet sınırlarının önemli bir biçimde genişlediği bir dönemde bir kraliçenin yönetimdeki etkisi, askerî ve siyasî perspektiften değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Hiyerarşik Yönetimde Heterarşi

Saana Svärd'in belirttiği üzere, modern terim ve teorilerin dikkatlice analiz edilmeden antik döneme uyarlanması problem teşkil etmektedir.¹ Fakat Yeni-Asur döneminde imparatorluğun hâkimiyetini genişlettiği bölgelerde, otoriteyi sağlamak maksadıyla yürüttüğü yönetim politikaları içerisinde kadının rolünü değerlendirmek için modern terimlere başvurmak faydalı olabilir. Bu bağlamda, kraliçe Naqı'a'nın siyasî arenadaki önemli rolü analiz edilirken Asur İmparatorluğu'nun hiyerarşik yapılanmasında oğlu Esarhadon ile birlikte zaman zaman yönetimde etkin rol üstlenmiş olması heterarşi kavramıyla izah edilmiştir.

¹ Saana Svärd, "Women, Power, and Heterarchy in the Neo-Assyrian Palaces", *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, (ed. Gernot Wilhelm), Eisenbrauns, Winona Lake 2012, s. 507.

Heterarşi² ve hiyerarşi³, organizasyonlarda ve toplumsal yapılanmalarda farklı güç ve otorite dağılımlarını ifade eden kavramlardır. Hiyerarşi, belirli bir düzen içinde katmanlar halinde yükselen ve genellikle otoriteyi ve yetkiyi belirli bir şekilde sıralayan bir yapıdır. Diğer yandan, heterarşi, katmanlar arasında düzgün bir otorite yapısının olmaması, aksine çeşitli güç merkezlerinin eşitlikçi bir şekilde yan yana var olması durumunu ifade eder. Hiyerarşi genellikle katı ve merkezietçi bir yapıya işaret ederken, heterarşi ise daha esnek ve dağınık bir yapıyı ima eder. Bu nedenle, heterarşi genellikle daha demokratik ve katılımcı bir yönetim tarzı olarak görülürken, hiyerarşi daha otoriter bir yapıya işaret eder.

Yeni-Asur dönemi düşünüldüğünde katı bir merkezietçi yönetimin var olduğu ve kralın yetkisinin her şeyden üstün görüldüğü anlaşılmaktadır. Çok tanrılı bir inanın hâkim olduğu ancak en önemli tanrı olarak Asur'un kabul edildiği bu yönetim biçiminde kral doğrudan tanrının yer yüzündeki yegâne temsilcisi ve tek yetkilidir.⁴ Dolayısıyla devlet yönetiminde kralın konumu herkesin üstünde, hiyerarşik bir yapının tepesinde yer alır. Fakat yayılmacı bir politika izleyen Asur Devletinin bilhassa Yeni-Asur döneminde sınırlarını neredeyse Mezopotamya bölgesinin tamamını kapsayacak kadar genişletmiş olması tek bir elden yönetimin sağlanmasını güçleştirdiği görülmektedir.⁵

² Heterarşi, herhangi bir birimin koşullara bağlı olarak diğerlerini yönetebildiği veya diğerleri tarafından yönetilebildiği ve dolayısıyla hiçbir birimin diğerlerine hükmetmediği yönetim veya kural biçimidir. Bir heterarşi içinde yetki dağıtılmıştır. Bir heterarşi, birbirine bağlı birimlerden oluşan esnek bir yapıya sahiptir ve bu birimler arasındaki ilişkiler, hiyerarşik yollardan ziyade dairesel yollar oluşturan çok sayıda karmaşık bağlantı ile karakterize edilir. Heterarşiler en iyi şekilde, her biri bir veya daha fazla hiyerarşiden oluşabilen ve farklı ölçütlere göre çeşitli şekillerde sıralanan aktör ağları olarak tanımlanır. Etimolojik olarak bu terim Yunanca “öteki” anlamına gelen *heteros* ve “yönetmek” anlamına gelen *archein* kelimelerinden oluşur. Bk. Satoshi Miura, “Heterarchy”, *Encyclopedia Britannica*, 2014.

³ Hiyerarşi, sosyal bilimlerde, genellikle bir komuta ve kontrol zinciri ile ilişkilendirilen otorite pozisyonlarının sıralanmasıdır. Terim Yunanca *hieros* “kutsal” ve *archein* “kural” veya “düzen” kelimelerinden türetilmiştir. Bk. Satoshi Miura, “Hierarchy”, *Encyclopedia Britannica*, 2022.

⁴ Asur inancına göre kral doğrudan tanrı Aşur'un yeryüzündeki temsilcisi ve/veya yansıması olarak görülürdü. Benzer durum Anadolu'da ve komşu coğrafyalarda da kimi zaman görülmektedir. Mehmet Mustafa Erkal, *Çeşitli Yönleriyle Türk Töresi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2023, s. 20-27.

⁵ Postgate'e göre Yeni-Asur Dönemi, II. Asurnasirpal'in (M.Ö.883-859) tahta geçmesiyle başlamaktadır. III. Tiglatpileser'in (M.Ö.726-722) krallığı bitene kadarki döneme “Fetihler

Böylesine geniş bir coğrafyaya hükmetmek beraberinde birçok güçlüğü getirmiş, alınan bölgelerdeki kralların ve yerel yöneticilerin sadakatini sağlamak çeşitli stratejik uygulamaları zorunlu kılmıştır. Bunların başında doğrudan tanrıların yetkisi ve kararı ile hazırlandığına inanılan dolayısıyla bozulması halinde kötü kehanetlerin ve/veya felaketlerin gerçekleşeceğine inanılan sadakat yemini niteliğinde anlaşmalar olan *adê*ler yer almaktadır. Söz konusu *adê* metinlerinde dahi ünvanların kullanım biçiminde hiyerarşinin gözetildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, yeni alınan bir krallıkla imzalanan *adê* de Asur kralının kral ünvanı ile anılırken karşı tarafın ünvanının yazılmadığı görülmektedir.⁶ Bu derece katı bir hiyerarşinin gözetildiği yönetim modelinde, dahası ekonomi, ticaret, sosyal yaşam gibi çoğu alanda kadınların görünürlükleri oldukça düşük düzeydedir. Kadınların erkek egemenliği altında olduğu⁷, evlendikten sonra baba egemenliğinden eş egemenliğine geçtikleri bilinmekle birlikte kraliyet kadınlarının veya zengin/asil kadınların toprak alıp satabildikleri, kendilerine köle alabildikleri, ticaret yapabildikleri örnekler mevcuttur.⁸ Buna rağmen devlet yönetiminde saray kadınlarının etkisi birkaç örnekten öteye gitmemektedir. V. Şamşi-Adad'ın eşi, III. Adad-nīrārī'nin annesi Sammu-rāmat ile Senharib'in eşi, Esarhadon'un annesi Naqī'a⁹ öne çıkan iki kraliçedir. Bu iki kraliçenin devlet yönetiminde

Dönemi" adını veren Postgate, II. Sargon'dan (M.Ö.721-705) Asurbanipal (M.Ö.626- 624) döneminin sonuna kadar olan dönemi de "İmparatorluk Dönemi" olarak adlandırmaktadır. J. N. Postgate, *The land of Assur: The yoke of Assur: studies on Assyria, 1971-2005*, David Brown Book Co, Oxford 2007, s. 72. İmparatorluk dönemi itibarıyla Asur'un sınırlarının oldukça genişlediği; V. Şamşi-Adad ve V. Adad-Nirari dönemlerinde iç sorunların baş gösterdiği bilinmektedir.

⁶ Arpad kralı ile imzalanan *adê* buna örnek olarak gösterilebilir.

⁷ Tanrıça Gula ilahisi, kadınların erkeklerin egemenliği altında olduğu fikrini doğrularken 65. satırdaki "Ben kızım, ben gelinim, ben eşim, ben ev yöneticisiyim" sözleri, ilahinin 2-5. satırlarındaki "Ben soyluyum, ben efendiyim, ben görkemli ve yüceyim. Makamım yükseklerde, ben asaletli bir kadını Tanrıçalar arasında üstünüm, yıldızlı cennette, aşağıdaki dünyada, benim adım büyüktür." dizeleri Gula İlahisi'nde çelişkili bir ifade yaratmaktadır. Fakat ilahide bahsi geçen kadınların asil kadınlar olması, kadınların etkisinin oldukça kısıtlı olduğu fikrini doğrulamaktadır. Gula İlahisi için bk. Wilfred G. Lambert, "The Gula Hymn of Bulluša-rabi", *Orientalia*, C. 36, S. 2, 1967, s. 120-22. İlahinin yeni yorumu için bk. Zsombor J. Földi, "Literature III.7 Bullussa-rabi's Hymn to Gula", (ed. A.C. Heinrich, E. Jiménez), *Electronic Babylonian Literature*, 2021, s. 86-90.

⁸ Saana Svärd, *Women and Power in Neo-Assyrian Palaces*, State Archives of Assyria Studies 23, Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki 2015, s. 91-105

⁹ Senharib'in soy ağacı için bk. Eckart Frahm, "Family Matters: Psychohistorical Reflections on Sennacherib", *Sennacherib at the Gates of Jerusalem: Story, History and Historiography*, C. 71, Brill, Leiden 2014, s. 174-191.

oğullarına yardımcı oldukları, dahası veliaht prens olmamalarına rağmen kendi çocuklarını tahta taşıdıkları anlaşılmaktadır. Sammu-rāmat ve Naqı'a'nın zeki kadınlar olarak devlet yönetiminde etkin rol üstlendikleri açıktır. Söz konusu roller arka planda işlerken kimi durumlarda “görünür” bir politik gücün varlığı kendini göstermektedir. Bu durum Naqı'a örneğinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu gücün bir ölçütü olarak devlet yazışmaları ve kraliyet mektupları gösterilebilir. Bu türden dokümanların niteliği ve sayısı analiz edildiğinde, hiyerarşik yapıdaki konumu doğrultusunda yazışmaların odağı kraldır. Natalie May, yegâne yönetici olan kral ile bir kraliyet kadınının siyasî veya dinî gücünün görünürlüğünü karşılaştırmanın metodolojik olarak yanıltıcı olduğunu söylerken doğru bir tespitte bulunmaktadır.¹⁰ Bu nedenle, kraliyet mensubu bir kadın olarak Naqı'a'nın siyasî gücünün görünürlüğü üst düzey kraliyet yöneticileri ile karşılaştırmak daha sağlıklı ve metodolojik olarak doğru olacaktır. Kraliyet görevlilerinin aldığı mektupların sayısı karşılaştırıldığında, II. Sargon'un veziri ve kardeşi Sîn-ahu-uşur'un 19 mektup aldığı, Naqı'a'nın 9 mektup aldığı düşünüldüğünde kendisinin görünür bir siyasî güce sahip olduğu iddia edilebilir.¹¹ Bu rakamlar Naqı'a'nın siyasî nüfuzunu gösteren önemli bir kriter olmanın yanı sıra muhtemelen krala olan sadakati ve bir kraliçe olarak yönetme becerisiyle de alakalıdır. Keskin hiyerarşik bir yönetim modelinin bulunduğu antik döneminin en güçlü krallığı Asur'da, bir kadın olarak Naqı'a'nın politik gücü göz ardı edilemez. Onun söz konusu gücünün oğlu Esarhadon'un krallık döneminde giderek arttığı, askerî ve siyasî alanda oğluna yardım ettiği anlaşılmaktadır. Bu yardımın mahiyetini Naqı'a'nın söz konusu alanlardaki faaliyetleri kapsamında sınıflandırmak mümkün olmakla birlikte hiyerarşik bir yapı

¹⁰ Natalie N. May, “Neo-Assyrian Women, Their Visibility, and Their Representation in Written and Pictorial Sources”, *Studying Gender in the Ancient Near East*, ed. Saana Svärd and Agnès Garcia-Ventura, Eisenbrauns, Pennsylvania 2018, s. 250.

¹¹ Antik dönemde yazışmaların oldukça kısıtlı yapılabildiği, kil tabletlerin hazırlanma süreci de göz önünde bulundurulduğunda; devlet yazışmalarında diğer devlet yöneticileri tarafından bir kadına hitaben yazılmış olan resmi mektup sayısının fazla olması önemli bir kriterdir. Doğrudan Naqı'a'ya hitaben yazılmış olan bu 9 mektubun Asur ve Babil'in üst düzey yöneticileri tarafından gönderilmiş olması da önem teşkil etmektedir. Bk. Sarah C. Melville, “Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool”, *Journal of the American Oriental Society*, C. 124, S. 1, 2004, s. 6.

içinde heterarşik bir yönetim anlayışının kısmen kendini gösterdiği şekilde bir yorumun da yapılmasına zemin hazırlamaktadır.

1.1. Naqı'a'nın Askerî Alandaki Faaliyetleri

Naqı'a'nın geniş etki alanına dair önemli bir kanıt olarak *State Archives of Assyria* tabletlerinden SAA 18, no. 85 gösterilebilir.¹² Sealand valisi ve II. Marduk-apla-iddina'nın oğlu Na'id-Marduk'un¹³ kendisini Naqı'a'nın "hizmetkârı" olarak tanımladığı söz konusu belgede, kraliçeye "kralın annesi, efendim" diye hitap etmesi önemli bir argüman sağlamaktadır. Çünkü Sealand adı verilen bölge Esarhadon'un vassalı olan yerel yönetimlerden biri olarak doğrudan krala tabidir. Bu durumda önemli bir bölgenin yöneticisinin kraliçeye hitaben yazdığı mektupta kendisini kraliçenin hizmetkârı olarak tanımlaması ve ona "efendi" diye hitap etmesi Naqı'a'nın bölgesel gücünün ve nüfuzunun nasıl genişlediğini ortaya koymaktadır. Maximillan Streck'e göre akademik analiz,¹⁴ Na'id-Marduk'un Sealand'ın yöneticisi ve Esarhaddon'un vassalı olmasına rağmen, kendini kraliçenin astı olarak tanımlamasının önemine dikkat çekmektedir. Bu mektupta, Na'id-Marduk, Elamlı grupların kendi ülkesine girme tehlikesine karşılık olarak kraliçeden askerî destek istemektedir. Kendisinin yardım ihtiyacını krala iletmek yerine Naqı'a'dan yardım istemesi dikkat çekicidir. Bu durum, Na'id-Marduk'un askerî destek taleplerinin ilettiği kraliçe-annenin baskın bir konuma sahip olduğu hiyerarşik yapıyı ortaya koymaktadır.¹⁵

Söz konusu durumda yerel bir krallığın yöneticisinin kral yerine kraliçeden destek istemesi sadece kraliçenin askerî alanda etkin olduğunu göstermekle kalmamakta aynı zamanda onun devlet hiyerarşisinde oğlu, kral Esarhadon ile yönetimde rol üstlendiğini de göstermektedir. Çünkü söz konusu

¹² Metnin çevirisi şu şekildedir: "Kralın annesi, efendime: hizmetkarınız, Na'id-Marduk. Kralın annesine sağlık dilerim efendim! Aşşur, Şamaş ve Marduk, efendim kralı hayatta tutsunlar. Kralın annesine mutluluk versinler, efendim. Elamlılar üzerimize yürüyüp köprü'nün kontrolünü ele geçirdikten sonra, geldiklerinde kralın annesine mektup yazdım, efendim. Şimdi köprüyü söktüler, ama köprü'nün ayaklarını [...] adresinde tuttular. Onları serbest bırakmadılar. Devam edip etmeyeceklerini bilmiyoruz. Eğer devam ederlerse, kralın annesine yazacağım, efendim. Askerî güçler bize ulaşmalı, efendim" SAA 18, no. 85.

¹³ Heather D. Baker, *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire: Using the Electronic Date Base of the Neo-Assyrian Text Corpus Project and with the Collaboration of Numerous Colleagues*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki 2001, s. 918.

¹⁴ Maximilian Streck, *Assurbanipal: 1. Teil*, Inktank Publishing, Germany 2020, s. cxl.

¹⁵ Hildegard Lewy, "Nitokris-Naqı'a", *Journal of Near Eastern Studies*, C. 11, S. 4, 1952, s. 274.

dönemde Esarhadon'un giderek artan paranoyası¹⁶ ve sağlık sorunları¹⁷ onu tahttan uzaklaştırmış gibi görünmektedir. Bu süre zarfında devletin yönetiminde annesi Naqı'a'ya güvendiği gerçeği, onun yönetim konularında karar mekanizmasının hızla işlemesi için bazı hususları annesine bırakması görünmez heterarşik bir yapının varlığına işaret etmektedir.

Naqı'a'nın askerî gücünün kanıtları, Esarhadon'un saltanatı sırasında ona askerî araba, muhafız ve komutanlar gönderdiğini gösteren belgeler aracılığıyla da desteklenmektedir (SAA 6, no. 253; SAA 7, no. 5 ve 9). Asur devlet arşivi belgelerinde bahsi geçen bu askerlerin görevlilerinin ne olduğu net olmasa da, Naqı'a'ya ait birlikler arasında bulunmaları ve onun askerî konulara olan ilgisi göz önüne alındığında onun otoritesini destekledikleri ifade edilebilir. Ancak bu askerın saray kadınlarının sahip oldukları özel korumalar olması ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu hususta Svård, bu askerlerin savaflara katılıyor oldukları gerçeğinin onların sadece kraliçenin kişisel muhafızları olmadıkları yönünde değerlendirmektedir.¹⁸ Saray kadınlarına ait özel korumaların askerî alandaki tecrübeleri konusunda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte; Naqı'a'nın maiyetindeki askerî birliklerin sayısının yüzleri bulması ve kralın yanı sıra devletin hakimiyetine giren diğer krallıklar ve/veya vasallar tarafından da destek olarak talep edilmesi önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda Naqı'a'nın emri altındaki birliklerin özel koruma birlikleri olmanın da ötesinde savaş deneyimi olan askerî birlikler olduğu düşüncesi kuvvet kazanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen örnekler, Naqı'a'nın askerî gücünü sergilemenin yanı sıra, krallık içindeki nadir kadın figürlerden birinin önemli bir konumunu işaret etmektedir. Onun askerî alanda etkin oluşunun arka planında

¹⁶ Esarhadon'un babası Senharib tarafından velayet ilan edilmesinin ardından, önceki velayet prens ve büyük oğullarından bir diğerinin krala suikast düzenleyerek onu öldürmesi (bk. 2. Krallar 19:37; Babil Kronikleri Kolon 3:34) Esarhadon'da ciddi anlamda kaygı bozukluğu yaratmış gibi görünmektedir. (SAA 04, no. 139: 1-24) Bu kaygı bozukluğunun giderek arttığı ve kendisinin tahta geçmesinin ardından paranoyaya dönüştüğü, (SAA 04, no. 139: 1—24) etrafındaki neredeyse hiçbir kraliyet mensubuna güvenmediği devlet arşivlerindeki belgelerden anlaşılmaktadır. Tahta geçtikten sonra neredeyse tüm üst düzey kraliyet yöneticilerini idam ettirerek yerlerine titiz bir araştırma sonrasında yenilerini atadığı ve bu süre zarfında sürekli kahinlere başvurduğu, (SAA 14, no. 150) annesi Naqı'a'dan başka kimseye güvenmediği tespit edilebilmektedir.

¹⁷ Esarhadon'un kaygı bozukluklarının yanı sıra ciddi bir cilt rahatsızlığı olduğu ve muhtemelen cüzzam olabileceği düşünülmektedir. (SAA 10, no. 315, 318 ve 328)

¹⁸ Svård, *Women and Power in Neo-Assyrian Palaces*, s. 73.

Esarhaddon'un kaygı bozuklukları, kronik hastalıkları sebebiyle sık sık ve uzun dönemler boyunca vekil kral¹⁹ atayarak tahttan uzak kalması gibi durumların etkili olduğu düşünülebilir. Fakat kralın bu tür dönemlerde dahi karar yetkisini devretmediği ve vekil krala rağmen aktif bir şekilde yönetimi sürdürdüğü bilinmektedir. Buradan hareketle, Esarhadon'un devleti yönetirken annesinden eşzamanlı destek aldığı, çeşitli konularda heterarşik bir yönetim modeline işaret eden bir yol izlediği yorumunda bulunulabilir.

Naqı'a'nın oğlu Esarhaddon'un krallık döneminde askerî faaliyetlerinin arttığını gösteren SAA 6, no. 253 ve SAA 7, no. 5 ve 9 Asur devlet arşiv metinleri önem teşkil etmektedir. Bazı seferlerde, Naqı'a'nın doğrudan kralın askerî güçlerine destek sağladığı belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu kanıtlar, Esarhaddon döneminde *ummi šarri*/AMA LUGAL "ana kraliçe" unvanı verilen Naqı'a'nın sadece güvenlik güçlerini güçlendirmekle kalmadığını, aynı zamanda krala önemli bir askerî güç sağlamak için etkili bir rol oynadığını kanıtlamaktadır. Bu durum, Naqı'a'nın siyasî etkinliğinin belirgin bir örneğini oluşturmaktadır. Çünkü krala verdiği askerî destek, onun bu alandaki etkinliğinin ve gücünün önemli bir göstergesidir. Esarhadon'un seferde olduğu²⁰ veya muhtemelen vekil kral uygulaması nedeniyle tahttan uzakta olduğu bir dönemde Elam akınlarına karşı Na'id-Marduk'a askerî desteğin kral yerine kraliçeden istenmesi de ayrıca bu argümanı desteklemektedir. Ayrıca kraliçenin oğlu için güvenli bir saray inşa ettirmesi²¹ gibi diğer faktörler göz önüne alındığında, Naqı'a'nın oldukça etkili bir figür olarak kralın devlet yönetiminde desteğine başvurduğu, muhtemelen tek kraliyet mensubu olduğu düşünülebilir. Onu şerefliendiren sıfatların

¹⁹ Asur Devletinde kötü kehanetlerden kurtulmak ve krallığın selametini sağlamak için bilhassa ay ve güneş tutulmaları dönemlerinde vekil kral atama uygulamasının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tehlikeli dönemlerde krallığın alt sınıfından bir kişinin vekil kral olarak atandığı ve uzunca bir süre tahta oturduğu bilinmektedir. Tehlikeli durumun geçtiğine inanılan bir zamanda kötü kehanetin bu kişiyle birlikte kaybolacağına inanılır ve bu kişinin öldürülürdü. Esarhadon'un en az dört, beş defa bu uygulamaya başvurmuş olması kendisinin kaygı bozukluklarının bir belirtisi şeklinde yorumlanmaktadır. (Bk. SAA 10, no. 219; SAA 10, no. 350; SAA 10, 352).

²⁰ Esarhaddon'un MÖ 671 ve MÖ 669 yılları arasında Mısır'a karşı seferler düzenlediği ve Asur Devlet merkezinden uzunca yıllar boyunca uzak kaldığı bilinmektedir. Esarhaddon'un seferleri hakkında bk. Krzysztof Kalek, "Esarhaddon's Eastern Campaigns", *Palamedes*, C. 11, 2016, s. 5-13.

²¹ RINAP 4, no. 2003. Erle Leichty, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)*, The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period, S. 4, Eisenbrauns, Winona Lake 2011.

kullanıldığı devlet yazışmaları da Naqı'a'nın sadece anne kraliçe olmadığını, kendisinin fikrine başvurulmuş bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Naqı'a'ya övgüde bulunma çabasıyla eril formda hitap edildiğinin kimi yazışmalarda görülmesi bir diğer konudur. Asil Asur kadınlarına övgüde bulunmak için zaman zaman eril terim olan “efendi” *bēlu* şeklinde hitap edildiği bilinmektedir. SAA 16, no. 56'da Naqı'a'nın güçlü karakterine atfen kendisine *bēlu* şeklinde hitap edildiği görülmektedir. Benzer biçimde SAA 10, no. 17 ve SAA 13, no. 76'da da aynı ifade tekrar kullanılmıştır.²²

Nihayetinde, kraliçe Naqı'a'nın askerî alanda aktif rol üstlenmesi, oğlu Esarhadon'a ve krallık hakimiyetindeki yerel yöneticilere askerî birlik göndermesi hiyerarşik bir yönetim modelinde pek rastlanmayan heterarşik bir yapı teşkil etmektedir. Bu yapı kralla eş zamanlı olarak bazı görevlerin yürütüldüğüne işaret etmekle birlikte bir kadının bu rolü üstlenmiş olması ender rastlanan bir durumdur.²³ Lewy'nin, her ne kadar kaynakları zayıf olsa da Babil'i yöneten kişi olarak Naqı'a'ya atıfta bulunması da bu yöndeki argümanı desteklemektedir.²⁴

2.2. Naqı'a'nın Siyasî Alandaki Faaliyetleri

Yeni-Asur döneminde kralların Ninova merkezli genişleme eğilimine rağmen, devlet içindeki temel zorluk, yerel güçlerin dengesini korumaktı. Eyalet valileri hem dış tehditleri hem de yerel isyanları bastırmaktan sorumluydu. Ancak içerideki güç mücadeleleri, bu tür karışıklıkları etkili bir şekilde yönetme yeteneklerini ciddi şekilde zayıflatmaktaydı. Böylesi bir zayıflığın devlet içinde yarattığı olumsuz etkiler, dış politikayı da etkilemekte ve Asur devletinin sınırlarını genişletmesinin önünde temel bir engel olarak ortaya çıkmaktaydı.²⁵

Naqı'a'nın siyasî alanda aktif rol üstlendiğinin en önemli kanıtı²⁶, kendi adıyla hazırlattığı sadakat yemini *adê*dir. Bilhassa Yeni-Asur döneminde,

²² Svärd, *Women and Power in Neo-Assyrian Palaces*, s. 83.

²³ Karşılaştırma yapmak için kraliçe Sammu-rāmat'ın faaliyetleri incelenebilir.

²⁴ Lewy, “Nitokris-Naqı'a”, s. 274.

²⁵ Simo Parpola, Kazuko Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths* Helsinki University Press, Helsinki 1988, s. xxiv.

²⁶ Naqı'a'nın siyasî rolü ve *adê*si hakkında bk. Nurgül Çelebi, “Yeni-Asur Kraliçesi Naqı'a Zakütü'nün Politik Gücünün Arka Planı”, *Turabdin: Tarıh Kültür Din*, ed. Nurgül Çelebi, İsmet Tunç, DTA Yayıncılık, Bursa 2024, s. 21-36.

bölgesel hâkimiyetin arttırdığı M.Ö. 8. yüzyıldan sonra sıklıkla başvurulmuş olduğu görülen *adê* yazıtları külliyyatı, tarihsel belgelemede önemli bir yer tutmaktadır. Simo Parpola, çalışmalarında bu önemli konumu açıklamış ve tüm *adê*leri sınıflandırıp analiz ederek alana önemli katkı sunmuştur.²⁷ Diğer devlet anlaşma metinlerinden oldukça farklı özellikler barındıran *adê*leri, diğerlerinden ayıran en önemli özellik hazırlık aşamasında uygulanan belirli ritüellerin titizlikle düzenlenmesinden kaynaklanmaktadır. *Adê*ler, yerel tanrıların figürin veya temsillerinin ve anlaşmanın karşı tarafını temsil eden elçilerin de beraberlerinde taşıdıkları kendi tanrılarına ait temsillerin yer aldığı ritüeller gerçekleştirilmiştir. Bu sayede *adê*lerin hazırlanması törensel bir öneme sahip olmuş ve hazırlanan *adê* doğrudan tanrı tarafından hazırlatıldığı düşünüldüğünden kutsal sayılmıştır.²⁸ Bu faktörler *adê*ler için dikkate değer bir dinamizm yaratmış, onları salt hukuki anlaşmalardan metafizik ve sembolik bir öneme sahip anlaşmalara dönüştürmüştür. Bu belgeler, farklı krallar veya kral ile ona tabi olan kesim arasındaki karşılıklı yükümlülükleri ve anlaşmaları beyan etmeye hizmet ederken, aynı zamanda ilahi huzurda törenle düzenlenen kutsal bir sözleşmenin tezahürleri olarak da işlev görmüştür. Bu nedenle ilgili taraflar arasındaki anlaşmaların ciddiyeti ve bağlayıcılığı, tanrının gazabına uğrama korkusundan ötürü artmıştır.²⁹

Böylesine önem teşkil eden anlaşma metinlerinin devlet içinde istikrarı sağlamak ve isyanları/taht kavgalarını önlemek için kral tarafından kendi tebaasıyla da imzalandığı görülmektedir.³⁰ “Dahili” olarak tanımlanabilen bu türden *adê*lerin devlet yönetiminde önemli bir siyasi manevra olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Çoğunlukla kralın, devlet sınırlarını genişletmek üzere çıktığı seferler esnasında oluşabilecek olan iç isyanların engellenmesi ve velihaht ilan edilen prensin korunması bu anlaşmalar sayesinde sağlanmıştır.

Tahtın varisinin belirlenmesi ve ona karşı sadakatın sağlanması amacıyla

²⁷ Simo Parpola, “Neo-Assyrian Treaties from the Royal Archives of Nineveh”, *Journal of Cuneiform Studies*, C. 39, S. 2, 1987, s. 161-89.

²⁸ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. *tuppi adê* Karen Radner, “Assyrische tuppi ade als Vorbild für Deuteronomium 28,20-44?”, *Die deuteronomistischen Geschichtswerke*, (ed. Markus Witte), BZAW 365, Berlin&New York 2006.

²⁹ Amnon Altman, *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Ancient Near East (2500-300)*, C. 8, Studies in the History of International Law, Martinus Nijhoff Pub., Leiden&Boston 2012, s. 70-71.

³⁰ Asur *adê*lerinin sınıflandırması ve analizi için bk. Parpola, Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*, s. xv–xxv.

³¹ Bk. Esarhadon sadakat yemini *adê*si SAA 2, no. 7.

hazırlanmış olan *adêler* arasında dikkat çekici olanı kraliçe Naqı'a tarafından hazırlatılmış olan ve Zakütü *adêsi* olarak da bilinen anlaşmadır.³² Çünkü söz konusu *adê* Mezopotamya tarihi boyunca tarafları arasında bir kadının bulunduğu bilinen tek örnektir. Bu *adê*'nin imzalandığı dönemin, tahta yönelik tehditlerin arttığı Esarhaddon'un iktidarının son yıllarına denk gelmesi, dönemin siyasî çalkantılarının bir göstergesidir. Böyle bir dönemde dengelerin sağlanması adına Naqı'a'nın otoritesini kullandığını, dahası siyasî rolünün zirve yaptığını gösteren en önemli kanıt olması söz konusu *adê*'yi özel kılmaktadır. Anlaşma metnine göre Esarhadon'un veliaht prensi Aşurbanipal olarak garanti altına alınmakta ve ona karşı tam sadakatin sağlanması şart koşulmaktadır.³³ Asur geleneğine göre, veliaht prens olma hakkı sağlığı yerinde olan en büyük prene aitti. Ancak Naqı'a'nın da muhtemel etkisi³⁴ ile Esarhadon'un oğulları arasından Aşurbanipal veliaht prens ilan edilmiştir. Bu durum kraliçenin en önemli siyasî etkisi olarak Mezopotamya tarihinde yer edinmiştir.

Sonuç

Naqı'a, antik Mezopotamya'nın önemli bir figürü olarak hem askerî alanda etkinliğini sergileyen hem de siyasî alanda belirgin bir rol oynayan nadir kadınlardan biridir. Onun güçlü ve etkili liderliği, Asur İmparatorluğu'nun dönemindeki siyasî ve askerî dinamiklerin öne çıkan bir örneğidir. Naqı'a'nın söz konusu alanlardaki etkinliğini analiz etmek, o dönemin devlet yapısını ve güç dengelerini anlamak açısından son derece önemlidir. Onun liderliği, kadınların o dönemdeki toplumsal ve siyasî rollerine dair derinlemesine bir

³² Bk. Zakütü anlaşması SAA 2, no. 8.

³³ Metnin çevirisi şu şekildedir: "Kraliçe Zakütü'nün en sevdiği torunu [Aşurba]nipal ile ilgili olarak bütün ulusla yaptığı bu antlaşmaya (dahil olan) herkes, (içinizden) herhangi biri [...] Asur kralı efendiniz Aşurbanipal'e karşı çirkin ve kötü bir şey ya da bir isyan gerçekleştirirse, Asur kralı efendiniz Aşurbanipal'e karşı çirkin bir [plan] ya da kötü bir komplo tasarlayıp dile getirirse, [kalplerinizde] Asur kralı efendiniz Aşurbanipal'e karşı isyan ve ayaklanma için çirkin bir öneri ve kötü bir tavsiye tasarlar ve planlarsanız (ya da) bir başkasıyla [...] Asur kralı efendiniz Aşurbanipal'i öldürmek için: [Aşşur, Sin, Şamaş], Jüpiter, Venüs, Satürn, Merkür, [Mars ve Sirius [...]] Eğer aranızda silahlı bir isyanı kışkırtan ya da komplo kuran adamlar olduğunu duyar ve bilerseniz, bunlar ister sakallı, ister hadım, ister onun kardeşleri, ister kardeşlerinizin kraliyet soyundan gelenler, ister dostlarınız ya da tüm ulus içinde herhangi biri olsun - (bunu) duyar ve [bilerseniz], onları yakalayıp [öldürüp] Zakütü'ya [annesini ve efendiniz Asur Kralı] Aşurbanipal'a getireceksiniz." SAA 2, no. 8.

³⁴ Reade, Senharib'in saltanatının sonlarına doğru Esarhadon'un veliaht prens olarak atamasında Naqı'a'nın önemli bir rol üstlendiğini öne sürmektedir. Julian Reade, "Was Sennacherib a Feminist?", *CRRAl* 33, 1986, s. 142.

anlayış sağlamaktadır. Bu bağlamda yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar, bir dizi çıkarıma yol açmaktadır.

İlk olarak, Naqı̄'a'nın askerî alandaki etkinliği, onun sadece bölgesel güvenliği sağlamakla kalmayıp aynı zamanda diğer yerel yönetimlere de destek verdiğini göstermektedir. Bu durum, onun dönemin önemli bir figürü olarak askerî alandaki etkinliğini ve otoritesini ortaya çıkarmaktadır.

İkinci olarak, Naqı̄'a'nın siyasî alandaki rolü, devletin iç istikrarını sağlama ve güç dengelerini koruma üzerine odaklanmıştır. Aşurbanipal'in veliaht prens oluşunu garanti altına almak üzere hazırlattığı sadakat yemini olan *adê*, devletin iç istikrarını sağlama ve veliaht prensin korunmasını temin etme amacıyla kullanılmıştır. Bu, Naqı̄'a'nın siyasî alandaki otoritesini gösteren önemli bir göstergedir.

Son çıkarım ise Naqı̄'a'nın liderliği, antik Mezopotamya'daki cinsiyet rolleri ve güç ilişkileri hakkında derinlemesine bir anlayış sağlamaktadır. Kadın olarak Naqı̄'a'nın bu kadar belirgin bir şekilde güç kazanmasının, o dönemdeki toplumsal normlara ve güç yapılarına meydan okuyan benzersiz bir durumu temsil ettiği söylenebilir.

Neticede, Naqı̄'a'nın antik Mezopotamya'da hem askerî hem de siyasî alandaki etkinliği, dönemin hiyerarşik devlet yapısı içinde nadiren olsa da kraliyet mensubu bir kadının güç dengesinde yer edinebildiğini göstermektedir. Onun söz konusu gücü, dönem kadınlarının toplumsal ve siyasî rollerine dair derinlemesine bir anlayış sağlamak açısından büyük öneme sahiptir. Bu makale, geçmişin kadın liderleri ve güç yapıları hakkında daha kapsamlı bir anlayış geliştirmek için atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	25.03.2024
Kabul Tarihi:	09.05.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.
Etik Bildirim:	turkavsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	25.03.2024
Date of Acceptance:	09.05.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin / intihal.net etc.
Complaints:	turkavsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça

ALTMAN, Amnon, *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Ancient Near East (2500-300)*, C. 8, Studies in the History of International Law, Martinus Nijhoff Pub., Leiden, Boston 2012.

BAKER, Heather D., *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki 2001.

ÇELEBİ, Nurgül, “Yeni-Asur Kraliçesi Naqı’a Zakütü’nun Politik Gücünün Arka Planı”, *Turabdin: Tarih Kültür Din*, (ed. Nurgül Çelebi, İsmet Tunç), DTA Yayıncılık, Bursa 2024, ss. 21-36.

ERKAL, Mehmet Mustafa, *Çeşitli Yönleriyle Türk Töresi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2023.

FÖLDİ, Zsombor J., “Bullussa-rabi’s Hymn to Gula”, (ed. A.C. Heinrich, E. Jiménez), *Electronic Babylonian Literature*, 2021, ss. 86-90.

FRAHM, Eckart, “Family Matters: Psychohistorical Reflections on Sennacherib”, *Sennacherib at the Gates of Jerusalem: Story, History and Historiography*, C. 71. Brill, Leiden 2014, ss. 163-222.

KALEK, Krzysztof, “Esarhaddon’s Eastern Campaigns”, *Palamedes* 11, 2016, ss. 5-13.

LAMBERT, Wilfred G., “The Gula Hymn of Bulluṣsa-rabi”, *Orientalia*, C. 36, S. 2, 1967, ss. 105-132.

LEICHTY, Erle, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)*, C. 4, Eisenbrauns, Winona Lake 2011.

LEWY, Hildegard, “Nitokris-Naqı’a”, *Journal of Near Eastern Studies*, C. 11, S. 4, 1952, 264-286.

MAY, Natalie N., “Neo-Assyrian Women, Their Visibility, and Their Representation in Written and Pictorial Sources”, *Studying Gender in the Ancient Near East*, (ed. Saana Svärd, Agnès Garcia-Ventura), Eisenbrauns, Pennsylvania 2018, ss. 249-288.

MELVILLE, Sarah C., “Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool”, *Journal of the American Oriental Society*, C. 124, S. 1, 2004, ss. 37-57.

MIURA, Satoshi, “Heterarchy”, *Encyclopedia Britannica*, 2014, <https://www.britannica.com/topic/heterarchy>. Erişim Tarihi: 26.05.2024.

MIURA, Satoshi, “Hierarchy”, *Encyclopedia Britannica*, 2022, <https://www.britannica.com/topic/hierarchy-social-science>. Erişim Tarihi: 26.05.2024.

PARPOLA, Simo, “Neo-Assyrian Treaties from the Royal Archives of Nineveh”, *Journal of Cuneiform Studies*, C. 39, S. 2, 1987, ss. 161-189.

PARPOLA, Simo, WATANABE, Kazuko, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*, Helsinki University Press, Helsinki 1988.

POSTGATE, J. N., *The land of Assur and the yoke of Assur: Studies on Assyria, 1971-2005*, David Brown Book Co, Oxford 2007.

RADNER, Karen, "Assyrische tuppi ade als Vorbild für Deuteronomium 28,20-44?", *Die deuteronomistischen Geschichtswerke*, (ed. Markus Witte), BZAW 365, Berlin&New York 2006, ss. 351-378.

READE, Julian, "Was Sennacherib a Feminist?" *CRRAI*, C. 33, 1986, ss. 139-145.

STRECK, Maximilan, *Assurbanipal: 1. Teil*, Inktank Publishing, Germany 2020.

SVÄRD, Saana, *Women and Power in Neo-Assyrian Palaces*, State Archives of Assyria Studies, C. 23, Helsinki 2015.

SVÄRD, Saana, "Women, Power, and Heterarchy in the Neo-Assyrian Palaces", *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, (ed. Gernot Wilhelm), Eisenbrauns, Winona Lake 2012, ss. 507-518.

State Archives of Assyria

SAA 4 Ivan Starr, *Queries to the Sun God: Divination and Politics in Sargonid Assyria*, State Archives of Assyria 4, Helsinki University Press, Helsinki 1990.

SAA 6 Theodore Kwasman and Simo Parpola, *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part I: Tiglath-Pileser III through Esarhaddon*, State Archives of Assyria 6, Helsinki University Press, Helsinki 1991.

SAA 7 F. M. Fales and J. N. Postgate, *Imperial Administrative Records, Part 1: Palace and Temple Administration*, State Archives of Assyria 7, Helsinki University Press, Helsinki 1992.

SAA 10 Simo Parpola, *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*, State Archives of Assyria 10, Helsinki University Press, Helsinki 1993.

SAA 13 Steven W. Cole and Peter Machinist, *Letters from Priests to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal*, State Archives of Assyria 13, Helsinki University Press, Helsinki 1998.

SAA 18 F. S. Reynolds, *The Babylonian Correspondence of Esarhaddon and Letters to Assurbanipal and Sin-šarru-iškun from Northern and Central Babylonia*, State Archives of Assyria 18, Helsinki University Press, Helsinki 2003.

Diğer Kaynaklar

Eski Abit, Krallar Kitabı